

DE BOURGONDIËRS

BART VAN LOO BIJ DE BEZIGE BIJ

DE FRANKRIJKTRILOGIE

CHANSON

NAPOLEON

BART VAN LOO

De Bourgondiërs

Aartsvaders van de
LAGE LANDEN

2019
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Opgedragen aan mijn Bourgondische eega
die thuiskwam in Vlaanderen

De auteur ontving voor het schrijven van dit
boek een werkbeurs van het Vlaams Fonds voor
de Letteren

Copyright © 2019 Bart Van Loo
Omslagontwerp Dooreman
Omslagillustratie Filips de Goede (15e eeuw),
naar een verloren origineel van Rogier van der Weyden uit 1445

© Musée des Beaux-Arts, Dijon
Foto auteur © Stephan Vanfleteren
Vormgeving binnenwerk Dooreman
Druk Bariet Ten Brink, Meppel

ISBN 978 94 031 3900 5

NUR 680/320

debezigebij.nl

‘Er vaart geen sidderen
Over ’t gelaat der riddersen,
Maar waardig en kalm,
Vast, zonder getalm,
Schouwen zij elkaar in d’ogen.’

(Paul van Ostaïjen: ‘Ridderstijd’ uit *Music-Hall*, 1916)

‘Een hemel vol bloedig rood,
zwaar en woest van dreigend loodgrijs,
vol valschen koperen schijn.’

(Johan Huizinga: *Herfsttij der middeleeuwen*, 1919)

‘Door het onuitroeibaar heimwee vervuld
den Koning te zien voor Wien ik had willen strijden,
schrijd ik naar den Dood
en die een krijgsman had willen zijn
in de hartstochtelijkste aller tijden,
moet nu in late verwilderde woorden gewagen
van eeuwen, die versomberden tot verhalen
— duister en vurig — van Kruistochten
en Kathedralen.’

(Hendrik Marsman: ‘Heimwee’ uit *Paradise regained*, 1927)

‘Op weg naar een schandelijk tornooi,
geschroefd in zijn ijzeren tooi
hoor je hem zacht zingen
om de pietepouterigheid der dingen
waaronder in de eerste plaats hijzelf
gekneld in zijn wandelend gewelf.’

(Hugo Claus: ‘Ridder’ uit *Almanak*, 1982)

PROLOOG

9

I HET VERGETEN MILLENNIUM (406–1369)

19

- Van koninkrijk tot hertogdom 21
- Van Bourgondië naar Vlaanderen 45

II DE BOURGONDISCHE EEUW (1369–1467)

67

- Opgerezen uit de modder 69
 - Stad zonder vrees 87
 - 1789 avant la lettre 103
 - Lage Landen in de dop 118
- Frankrijk als Bourgondisch trekpaard 140
 - Schoonheid en waanzin 158
 - Praalzucht en propaganda 174
 - Moord en taalslag 190
- Gearrangeerde liefdes, onbeheersbaar tumult 203
 - Afgehakte hand, gespleten schedel 217
 - Drie graafschappen, één hertog 225
 - De strijd om Holland en Zeeland 238
 - Als vrouw of als man? 254
 - Gouden glitter 264
 - Grafkuil en brandstapel 280
 - Schoonheid en vrede 290
- De Bourgondische droom 308
 - Fazant en vos 337
 - Vaders en zonen 359

III
HET FATALE DECENNIUM
(1467–1477)

387

Blijde Intrede, sombere ontvangst 389

De kroon voor het grijpen 405

Vernieuwing en innovatie 418

Ondergang in de sneeuw 434

IV
EEN BESLISSEND JAAR
(1482)

455

V
EEN GEDENKWAARDIGE DAG
(20 OKTOBER 1496)

475

EPILOOG
DE LAATSTE
BOURGONDIËR

493

Noten 519

Bibliografie 533

Chronologie 557

Lijst met historische figuren 565

Stambomen en vorstenhuizen 571

Kaarten 579

Illustratieverantwoording 585

Register 589

Dankwoord 607

‘Dat blanke tafelkleed van plekken spekvat, puur
Damast en vlekken Bourgogne plakt
Aan deze vingers en ontvouwt zich traag
Tussen twee strofen door.’

(Leonard Nolens: *Een dichter in Antwerpen en andere gedichten*, 2005)

PROLOOG

Jean-Léon Huens, prent N° 182: Nancy, uit 's *Lands Glorie* (1949-1961)

Echt aantrekkelijk zagen ze er niet uit. In hun vaalgroene stoffen omslag straalden ze sombere saaiheid uit. Maar eens je de boeken opensloeg, belandde je in een wereld van spanning en avontuur. Rond mijn veertiende heb ik de zes delen van *'s Lands Glorie* (1949-1961) letterlijk stuk gelezen. Samen met de befaamde trilogie van Thea Beckman over de Honderdjarige Oorlog vormden ze in 1987 een sesam-open-u: de poort van de grote geschiedenis draaide breed open.

's Lands Glorie was de eerste uitgave van de Maatschappij Historia. Je moest bonnetjes uitknippen die afgedrukt stonden op de verpakking van etenswaar. Met die bonnen kon je prenten bekomen. Op de achterkant stond een kort commentaar bij het betreffende beeld. Door de juiste producten te eten kon je kennis vergaren. Uiteindelijk plakte je de illustraties in de bijbehorende groene boeken. Die stonden lang niet alleen bij ons in de kast. Twee, drie generaties Belgen zijn ermee opgegroeid. De impact ervan valt niet te onderschatten.

In zijn beknopte teksten schuwde professor Jean Schoonjans de clichés niet. Hij had het over 'degelijke en dappere soldaten',¹ noemde een als non geklede dame 'een schrandere vorstin'² en bekritiseerde 'de vreselijke hertog van Alva'.³ Hij legde een romantische filter over het verleden. En praatte ons enige fierheid aan. Het woord 'glorie' stond niet zomaar in de titel. De geest van de negentiende eeuw waaide over de bladzijden.

In Schoonjans' hardnekkig belgicistische lezing van de geschiedenis leek het alsof ons land altijd had bestaan, alsof de bewoners zich tweeduizend jaar geleden al bewust waren van hun identiteit. Las ik bij hem niet dat 'de Belgen' in 57 voor Christus 'een gelukkig volk waren'?⁴ Maar toen kwamen de Romeinen. Dat was op pagina negen en ik zat al op het puntje van mijn stoel. Niet veel later stelde Schoonjans dat 'de Belgen' bij de verovering van Jeruzalem 'een beslissende rol speelden'.⁵ Ik was zo gebeten dat ik zelfs de romans van Thea Beckman terzijde legde. Dat ik haar bedroog met de schoolmeesterachtige teksten van Schoonjans lijkt onverklaarbaar. Maar *'s Lands Glorie* bezat een andere troef.

Wat de reeks niet alleen aantrekkelijk, maar ook onvergetelijk maakte, waren de illustraties van Jean-Léon Huens. Vaak liet hij zich inspireren door schilderijen van oude meesters — mijn eerste Van Eyck of Van der Weyden zag ik door zijn ogen — maar net zo goed ging hij zijn

eigen gang. Hij probeerde onverwachte gezichtspunten uit, kadreeerde verrassend, schilderde tronies van stervende mensen. Zijn realistische stijl verankerde zich in mijn geheugen. Heeft iemand het over Karel Martel, Godfried van Bouillon of Willem van Oranje dan verschijnen ze in mijn hoofd zoals hij ze ooit verbeeldde.

Het hoogtepunt van zijn kunnen stond op bladzijde vijftien van deel III, onder het kopje *N° 182: Nancy*. Meestal serveerde Huens een sprekend portret, een aangrijpende scène of een detail van een of andere veldslag, maar deze keer blonk zijn illustratie uit in ogenschijnlijke leegte.

Telkens als ik deze prent zie, ben ik weer veertien. Zie ik opnieuw dat winterlandschap zoals ik het toen zag: een boom, een met sneeuw bedekte vlakke, twee gewapende mannen die in de verte komen aanlopen. Ik verbaasde me over de kaalheid van die overwegend sneeuw witte illustratie. De boom en de mannen waren details in de marge. Benieuwd las ik het commentaar van Schoonjans: 'In 1477 belegerde Karel de Stoute de stad Nancy. Hij vond er de dood in een gevecht waarvan de omstandigheden duister zijn gebleven. Zijn lijk werd, half verslonden door de wolven, onder de sneeuw teruggevonden.'⁶ Opnieuw keek ik naar de prent en toen pas zag ik hoe zich in de schaduw van de boom een donkere vlek aftekende in de sneeuw. Je kon er de contouren van een dood lichaam in ontwaren.

Mijn ogen moeten van tekst naar prent en weer terug zijn gesprongen. Steeds dezelfde vragen doken op. Wie was Karel de Stoute? Waarom heette hij zo? Wat was hem in godsnaam overkomen bij Nancy? En hoe zat het met die wolven? Hoezeer ik door het verdere verloop van de geschiedenis ook werd gegrepen, telkens keerde ik terug naar deze illustratie. Naar de wolven, de sneeuw, het lijk... naar het mysterie van Nancy.

Pas dertig jaar later zou ik het helemaal uitvlooien. De tragische ondergang van Karel de Stoute, hertog van Bourgondië, is namelijk een belangrijk element van dit boek, waarin ik niet alleen op zoek ga naar de ware toedracht van deze anekdote, maar ook naar datgene wat Huens en Schoonjans in *'s Lands Glorie* op hun manier probeerden boven te spitzen: de oorsprong van onze contreien. En dan bedoel ik niet België, want alle goede bedoelingen van Schoonjans ten spijt doken eerst de Lage Landen op, pas daarna was er sprake van België en Nederland.

Uiteindelijk las ik in 1987 weer verder in Thea Beckman. Na *Geef me de ruimte!* (1976) volgden *Triomf van de verschroeiide aarde* (1977) en *Het rad van fortuin* (1978). Ontelbare Belgen en deze keer ook Nederlanders verslonden de avonturen van Marije alias Marie-Claire en haar zoon Mathis. Hun avonturen tijdens de Honderdjarige Oorlog beschouw ik als mijn eerste grote leeservaring. Dit was het ware leven: dikke boeken lezen die eeuwenoude gebeurtenissen nieuw leven inblazen, in de huid van iemand anders kruipen, trillen van emotie en spanning. En tegelijkertijd veel bijleren.

Beckman liet haar trilogie spelen in de jaren 1346-1369. Ze voerde personages ten tonele die me nog jarenlang zouden achtervolgen: Bertrand du Guesclin, Jan de Goede, Karel V, Etienne Marcel. Om nog te zwijgen van het decor: de slag bij Crécy en die bij Poitiers, het Parijs en het Brugge van de veertiende eeuw. Ze komen allemaal voor in het boek dat u nu in handen hebt. De periode tussen haar drieluik en de dood van Karel de Stoute vormt er het kloppende hart van.

Sommige leeservaringen zijn zo sterk dat ze decennialang blijven gisten, om dan als een duiveltje uit een doosje tevoorschijn te springen. Op een dag kon ik de verleiding niet meer weerstaan en dook in de bres die Beckmans trilogie en Huens' prent nummer 182 in mijn verbeelding hadden geslagen. We zijn zelf net zoals de wereld om ons heen: de vrucht van het verleden.

Jarenlang keek ik over het muurtje. De blik ging steevast zuidwaarts. Naar Frankrijk. Door me te laven aan die cultuur ben ik geworden wie ik ben. Pas veel later stelde ik vast dat mijn voeten al die tijd hier waren blijven staan. Eerst nog in de zanderige ondergrond van de Kempen, dan in Antwerpse straten, uiteindelijk in de West-Vlaamse klei en door mijn steeds frequentere doortochten in het noorden ook in de Hollandse polders. Plotseling liet mijn blik de zuidelijke horizon in de steek en zakte naar beneden. De plek waar mijn voeten stonden begon me te intrigeren. Hoe kon ik al die jaren mijn wortels zo hebben verwaarloosd?

Onze geschiedschrijving staat bol van de boekwerken waarin wordt uitgelegd hoe de Nederlanden eind zestiende eeuw uit elkaar vielen. De

historiografie heeft zoveel aandacht voor die pijnlijke boedelscheiding dat we ons zelden de vraag stellen hoe het daarvoor zat. Alsof we altijd samen waren geweest.

Ik begon te lezen en reisde door de tijd langs Dijon, Parijs, Rijsel, Brugge, Gent, Brussel, Mechelen, Delft, Gouda, Nijmegen en 's-Hertogenbosch. Ik zag ontbolsterende steden, ontwakend individualisme en uitstervende ridderidealen. Schizofrene koningen, doortastende hertogen en geniale kunstenaars. Brandstapels en banketten, pest en steekspelen, Jeanne d'Arc, Filips de Goede en het Gulden Vlies. De lange zoektocht leidde me naar het ontstaan van de Nederlanden in de vijftiende eeuw. En wat bleek? De Lage Landen zijn een Bourgondische uitvinding.

Uiteraard bestond al ontelbare jaren het geografisch gegeven van de *'lagen landen bi de zee'*,⁷ zoals een anonieme monnik het ooit verwoordde, maar de inwoners van de daar gesitueerde vorstendommen leefden meestal in hoge mate onafhankelijk van elkaar. Feodaal gesproken behoorden ze ofwel tot het Franse koninkrijk of tot het Heilige Roomse Rijk. Toch werden in de late middeleeuwen een aantal van deze domeinen samengesmolten en ontstond, geprangd tussen de twee grootmachten, een nieuwe eenheid. De Bourgondische hertogen Filips de Stoute, Jan zonder Vrees, Filips de Goede en de bij Nancy omgekomen Karel de Stoute speelden in dit proces een vooraanstaande rol en ontpopten zich als de aartsvaders van de eengemaakte Nederlanden. Filips de Stoute legde de basis, zijn nazaten bouwden de erfenis uit en kleinzoon Filips de Goede zou de onder zijn gezag verenigde landen aan de benedenloop van Rijn, Maas en Schelde voor het eerst een staatkundige dimensie geven.

Alles begon toen Filips de Stoute als hertog van Bourgondië in het huwelijk trad met Margaretha van Male, de dochter van de Vlaamse graaf. Hun trouwfeest in Gent op 19 juni 1369 leek dan ook de gedroomde opening voor dit boek. Alleen had ik na drie bladzijden al vijftien voetnoten nodig wilde ik mijn tekst niet nodeloos verzwaren door iemand als Lodewijk van Male te situeren, of een begrip als feodaliteit uit te leggen. Kortom, ik had een aanloop nodig of het verhaal zou bezwijken onder informatie waarvan ik niet kon veronderstellen dat elke lezer ze paraat heeft.

Een halve eeuw eerder beginnen zou wel volstaan. Toch niet, zo bleek. Dan maar honderd jaar? Uiteindelijk gooide ik de hengel zowat een millennium eerder uit. Als ik nu eens bij wijze van start, zo dacht ik, het grote verhaal van de middeleeuwen probeerde te vertellen vanuit het standpunt van de oude Bourgondiërs, het Germaanse volk dat voor het eerst in onze geschiedenis opdook in 406, de koninklijke voorgangers van de hertogen uit de veertiende en vijftiende eeuw? Het was een pittige uitdaging om dit grotendeels in nevelen gehulde tijdperk op een alternatieve manier tot leven te roepen, maar het loonde de moeite. Niet alleen wezen de oude krijgers de weg naar tal van historische sleutelmomenten, ze losten bovendien mijn probleem op: de lezer zou de Bourgondische reis met de juiste bagage ondernemen.

Bestrijkt het eerste deel van het boek bijna duizend jaar (406-1369), het volgende beslaat een eeuw (1369-1467). In het derde deel komt een decennium (1467-1477) aan bod. Volgen de delen vier en vijf, die welgeteld een jaar (1482) en een dag duren.

Dit boek heeft de vorm van een omgekeerde piramide. Het spreidt zijn vleugels breed uit, vliegt aanvankelijk met snelle halen hoog over de middeleeuwen, neemt dan de tijd de gebeurtenissen van dichterbij te observeren en terwijl de focus steeds scherper wordt, stevent het traag, maar zeker af op een welgekozen eindpunt, een vergeten dag in Lier, een stadje in het vroegere hertogdom Brabant, de plek waar op 20 oktober 1496 de westerse geschiedenis kanelde.

Als of Frankrijk me voor bewezen diensten wilde bedanken stuurde het tien jaar geleden een Française op mijn pad — daar kan geen *Légion d'honneur* tegenop. Op de koop toe bleek ze uit een Bourgondische familie te stammen en had ze haar jeugd gesleten in het oude hertogdom. Welgeteld 647 jaar na de trouwerij van Filips de Stoute en Margaretha van Male vierden wij ons Vlaams-Bourgondische huwelijk. De bruidsschat was minder imposant en het banket kon evenmin tippen aan de gargantueske feestmalen van de Bourgondische hertogen, maar de beslissing om te trouwen kwam ongeveer tegelijkertijd met het voorneemen om de historische band tussen Bourgondië en de Nederlanden te

boek te stellen. Mijn kersverse echtgenote moest toegeven dat ze ondanks haar afkomst weinig of niets van de hertogen wist, laat staan van de band met onze gewesten. In de Franse geschiedenis is Bourgondië altijd een ondergeschoven kindje geweest. Wie het verhaal kent begrijpt waarom.

Onze piepjonge dochter volgde het hele proces vanaf de eerste rij. Het Frans en het Nederlands kreeg ze met de paplepel ingegoten. Vandaag steekt ze zonder het te beseffen tientallen keren per dag de taalgrens over. Een paar keer per jaar reist ze ook letterlijk naar het zuiden, meer bepaald naar het Bourgondische moederland. Ik besloot haar gaandeweg over mijn nieuwe boek te vertellen. Misschien schreef ik het in de eerste plaats wel voor haar? Was zij niet Frans-Belgisch? Vlaams-Bourgondisch? Kortom, de ideale lezer van het in wording zijnde boek?

Kon ze na mijn vorige werk al behoorlijk goed de veldslagen van Napoleon scanderen, nu verbaast ze museumbezoekers. Toen ik haar onlangs in het Musée des Beaux-Arts van Dijon meenam naar het portret van een in het zwart gehulde kerel met een klare blik, een zwarte kaproen op zijn hoofd en de keten van het Gulden Vlies om zijn nek, vroeg ik haar onvoorbereid of ze wist wie dit heerschap was. Gezwind en zonder nadenken antwoordde de niet eens vierjarige meid: Filips de Goede!

Alvast één iemand die de man op de cover van mijn boek zou herkennen, dacht ik, het mooist bewaarde portret van de eigenlijke stamvader van de Nederlanden, naar een verloren origineel van Rogier van der Weyden. Terwijl de hertogen met veldslagen, huwelijken en hervormingen de versnipperde Lage Landen tot één geheel smeedden, ontstonden onder hun impuls de onvergetelijke werken van Klaas Sluter, Jan van Eyck, Rogier van der Weyden en Hugo van der Goes. Het verhaal van de Bourgondiërs vertellen is als het openen van een schatkist vol meesterwerken.

De gretigheid om na mijn vorige boeken eindelijk in de geschiedenis van de Nederlanden te duiken was groot. Tijdens het schrijfproces viel me evenwel op dat ik niet anders kon dan grote delen van de Franse geschiedenis in mijn verhaal te betrekken. Tenslotte was Filips de Stoute, de eerste van de vier hertogen, de jongste zoon van de Franse koning Jan de Goede, broer van Karel V en regent van de jonge Karel VI. De span-

ning tussen Frankrijk en Bourgondië (en later, de Bourgondische Nederlanden) drong zich op als een onvermijdelijke rode draad.

Ik moest toegeven dat het anders liep dan verwacht. Wilde ik het verhaal van de Lage Landen goed uit de doeken doen, dan moest ik immers beginnen met wat ik juist had willen vermijden: over het muurtje kijken. Daar ging mijn blik opnieuw zuidwaarts. De ogen gericht op Frankrijk. Pas gaandeweg trok mijn verhaal naar het noorden. Dat ging stapsgewijs. Stukje bij beetje. Het proces weerspiegelde perfect de evolutie die ikzelf had doorgemaakt.

De wortels van onze contreien lopen ondergronds door naar het zuiden. Ik had het nooit kunnen bevroeden, maar mijn zuidwaartse blik en noordelijke roots waren gedoemd om elkaar te kruisen.

BART VAN LOO

Druy-Parigny (Bourgondië), zomer 2015

— Moorsele (Vlaanderen), herfst 2018

Het leek me nodig om achterin niet alleen stambomen op te nemen, maar ook een chronologisch geordende reeks miniaturen, portretten en fragmenten uit aan bod gekomen kunstwerken. Een lijst met de belangrijkste figuren uit het boek, telkens voorzien van een korte biografische schets, een aantal kaarten en een tijdlijn met de voornaamste historische gebeurtenissen vervolledigen het nawerk dat nuttig kan zijn bij het lezen van een boek waarin noodgedwongen een groot aantal personages en evenementen de revue passeren.

I

'In oude zangen hoort men van lang vervlogen tijd,
van wijdberoemde helden, van oorlog en van strijd,
van vreugde en van feesten, van wenen en van klagen.
Hooft van de dappere helden de wonderbare sage.'

(N.N.: *Nibelungenlied*, ca. 1200)

HET VERGETEN MILLENNIUM

406–1369

Of hoe je de eerste duizend jaar van de middeleeuwen opnieuw kunt vertellen vanuit het standpunt van de Bourgondiërs en hoe dan blijkt dat deze geromaniseerde Germanen tijdens grote verikkelingen als de volksverhuizingen, de val van het West-Romeinse rijk, de opkomst van het christendom, de invallen van barbaren uit het Noorden en ketters uit het Zuiden, de bloeiperiode van de grote kloosterorden en de Honderdjarige Oorlog tussen Engeland en Frankrijk telkens op de eerste rij stonden, kortom, dat lang voordat de Bourgondiërs zich dankzij Filips de Stoute, Jan zonder Vrees en Filips de Goede zouden ontpoppen als de aartsvaders van de Lage Landen zij hun stempel al hadden gedrukt op sleutelmomenten uit de Europese geschiedenis.

VAN KONINKRIJK TOT HERTOGDOM

Of hoe in de mist der begintijden Romeinen, Hunnen,
Germanen, Moren en Vikingen elkaar verdrongen op weg naar een
onzekere toekomst en hoe te midden van duizelingwekkende
gebeurtenissen Bourgondië ontstond.

Tijdens de laatste maand van het jaar des Heren 406 daalden de temperaturen diep onder nul. Het was zo koud dat tijdens de kerstdagen de Rijn in de buurt van Mainz dichtvroor. Die schijnbaar onoverbrugbare rivier, de zwaarbewaakte grens tussen het door de Romeinen bestuurde Gallië en het obscure Germanië waar talloze stammen elkaar naar het leven stonden, veranderde in één grote brug die uitnodigend lonkte. Vandalen, Sueben en Alanen aarzelden niet en overspoelden Gallië.

Het beeld van een waterdichte grens is natuurlijk onzin. Het was dweilen met de kraan open. Hoezeer de Romeinen de Rijn, de Donau en de met forten versterkte grenswal daartussen tijdens de eerste eeuwen van onze jaartelling ook bewaakten, het grensverkeer was altijd intensief geweest en de zogeheten *limes* diende vooral om de talrijke passages onder controle te houden. Bepaalde Germaanse stammen kregen van Rome zelfs de officiële toestemming om zich bij wijze van menselijke bufferzone in de grensstreek te vestigen. Zo zwermde Salische Franken uit tussen Maas en Schelde en hadden ze het in grote delen van het huidige Nederland en Vlaanderen voor het zeggen.

In de loop der eeuwen werd de migratiedruk steeds groter. Zowel de welvaart aan de overkant van de grens als hun eigen bevolkingsgroei deed de verhuisdrang bij de Germanen in het noordoosten en de Goten in het oosten alleen maar toenemen. In de tweede en derde eeuw waren al heel wat windstoten de grens over gewaaid, maar eind vierde, begin vijfde eeuw was er geen houden meer aan. Toen de Hunnen in de steppen van Centraal-Azië hun duivels ontbonden, verjaagden ze talloze Germaanse stammen van hun territorium, en vervolgens stuwden die elkaar vechtend westwaarts. Of hoe een crisis die duizenden kilometers

van huis woedt een volksverhuizing op gang kan brengen die reikt tot voor de eigen deur. De Romeinen weigerden deze zwerm asiel te verlenen, maar voor ze het goed beseften kregen ze een tot een windhoos geconcentreerde smeltkroes van volkeren over zich heen. Eind 406 braken de Germanen noodgedwongen door de grenzen. De overspoelde Romeinen spartelden nog zeventig jaar tegen en gingen toen definitief ten onder.

In dit even epische als complexe verhaal van de Grote Volksverhuizing worden de Bourgondiërs vaak over het hoofd gezien, hoogstens terloops vermeld, zo niet weggemoffeld in een voetnoot. Iedereen kent hun beroemde tijdgenoten Clovis en Attila, de Franken en de Hunnen, maar wie heeft er in deze context ooit van de Bourgondiërs gehoord? Deze vergeten Germanen staken in 406-407 nochtans eveneens de Rijn over en droegen er als klein tandrad toe bij dat het gigantische wiel van de tijd in beweging kwam en de oudheid in de middeleeuwen kantelde.

Toen de Bourgondiërs zich na hun overtocht vestigden in de buurt van Worms hadden ze er eeuwenlange omzwervingen op zitten. Als je die reis in omgekeerde richting aflegt, steeds verder oostwaarts, kom je uiteindelijk bij het land van oorsprong. Voor Worms woonden ze in de streek van Mainz, een eeuw eerder bevolkten ze de middenloop van de Elbe, waar ze terechtkwamen na een verblijf bij de Oder, en nog vroeger, in de eerste eeuw na Christus, huisden ze aan de oevers van de Wisła in het huidige Polen. Rivieren vertellen het verhaal van volkeren.

De Wisła mondt uit in de Oostzee en wijst de weg naar de eerste thuisbasis: het kleine eiland Bornholm, dat tussen Polen en Zweden in de Oostzee ligt, 150 kilometer ten oosten van Denemarken waarvan het tegenwoordig deel uitmaakt. De oude Noren noemden het eiland destijds *Burgundarholm* en dat klonk door in de naam die de Bourgondiërs zich toe-eigenden en die ze vervolgens door heel Europa smokkelden, over de Wisła, de Oder, de Elbe en uiteindelijk ook de Rijn. Ze schoven dan wel dapper op, ongeschonden kwamen ze niet uit die lange reis. Tijdens amper te boek gestelde veldslagen dolven ze ettelijke malen het onderspit, vooral tegen de Alemannen, en werden ze steeds verder uitgedund.

Koning Gundahar leidde in 406-407 om en nabij de 80.000 Bourgondiërs naar de streek rond Worms; het is niet duidelijk of het alleen de

soldaten of de gehele bevolking betrof. In ruil voor de bewaking van de grens mocht hij van de Romeinen een rijk uitbouwen langs de Rijn, maar dat was voor de ambitieuze vorst niet voldoende. Om zijn grondgebied te vergroten trok hij in 435 westwaarts naar Gallia Belgica, de streek tussen Rijnland en Seine die haar naam aan het latere België zou geven. Die overmoed kwam Gundahar duur te staan. Met een huurlingenleger van Hunnen, waar een zekere Attila de lakens uitdeelde, hakte de Romeinse opperbevelhebber Flavius Aëtius in 436 de Bourgondiërs in de pan.

Gundahars familie werd grotendeels uitgemoord, alleen zijn zoon Gundioc wist te ontsnappen. Hij leidde wat restte van zijn volk zuidwaarts en redde het Bourgondische koningshuis van de ondergang. De slachting moet zo indrukwekkend zijn geweest dat ze Bourgondische dichters inspireerde tot epische verhalen die door vele generaties werden doorgegeven en bijgevijsd. In de loop der eeuwen zouden ze samensmelten tot het *Nibelungenlied* waarin Gundahar verschijnt als Gunther. De naam van koning Etzel zou een knipoog naar de Romein Aëtius kunnen zijn, maar verwijst wellicht naar Attila. Hoe het ook zij, Richard Wagner heeft zijn opus magnum te danken aan een verpletterende nederlaag van de Bourgondiërs uit de vijfde eeuw, meer bepaald aan hun gefnuikte verlangen om het latere België te veroveren.

‘HET LOT VAN DE WESTERSE BESCHAVING AAN EEN ZIJDEN DRAAD’

In 436 liet Attila zich nog vrolijk door de Romeinen betalen om de Bourgondiërs een lesje te leren, maar in 447 blies hij het lucratieve bondgenootschap op om brandschattend door Gallia Belgica te trekken. Al valt het te betwijfelen of het waar is dat het gras niet meer groeide op de plekken waar hij zijn paard de sporen gaf, zijn gewelddadige plundertochten inspireerden de Romeinen wel tot hun laatste spectaculaire militaire onderneming in West-Europa. Als zij Attila niet tegenhielden, behoorde Gallië weldra tot het eindeloze barbarenrijk dat zich uitstrekte van de Rijn tot aan de Kaukasus en aanvankelijk bestuurd werd vanuit het huidige Hongarije.

Op 20 juni 451 kruisten twee bonte legers de degens op de Catalaunische velden nabij Troyes, in het noordoosten van het huidige Frank-

rijk. Aan de ene kant stonden de Hunnen en alle volkeren die ze op hun verwoestende doortocht hadden opgeraapt, aan de andere kant vormden de Romeinen een blok met Gallische en Germaanse strijdkrachten: de dreigende horde uit Centraal-Azië tegenover de westerse geallieerden, de Gesel Gods uit het Oosten tegen de belangrijkste man van het West-Romeinse rijk, Attila versus Aëtius.

De samenstelling van de legers zegt veel over de versplintering die de volksverhuizingen over Europa hadden afgeroepen. De Hunnen zelf vormden maar een deel van Attila's leger dat verder bestond uit Ostrogoten, Gepiden, Thüringers en Rugiërs. Aan de andere zijde vochten naast Romeinen en Bourgondiërs net zo goed Wisigoten, Alanen en Salsische Franken. Nagenoeg alle volkeren tussen Atlantische Oceaan en Wolga waren present en maakten zich op om elkaar te verscheuren tijdens de belangrijkste veldslag uit de late oudheid. Honderdduizenden strijders volgens kroniekschrijvers, maar moderne ramingen spreken van om en nabij de 60.000 manschappen, ongeveer gelijk verdeeld over beide kampen.

Voor de Bourgondiërs was de komst van Attila naar Gallië het sein voor wraak. Aangedreven door de herinnering aan de goede tijd in Worms en de nachtmerrie van de bittere nederlaag vetten ze de wapens in en zadelden hun paarden. Oudere strijders waren er vijftien jaar geleden ook bij geweest en de jongste soldaten hadden hun hele jeugd de nederlaag spelend overgedaan. De gelegenheid om recht te laten geschieden kregen ze nu op een presenteerblad aangereikt. Dat het juist Aëtius was die hen vroeg om mee te komen vechten, de bevelhebber die destijds de Hunnen op hen had afgestuurd, leek de Bourgondiërs niet te deren.

Na enige schermutselingen had Aëtius de heuvel veroverd en kon hij de Catalaunische velden overschouwen. Attila liet zijn priesters en ziëners in allerijl de uitkomst van de slag voorspellen. In de schouderbladen van de geofferde schapen lazen zij dat de afloop er allesbehalve rooskleurig uitzag. De Hunnenleider zag maar één uitweg. De aanval als de beste verdediging. 'Ikzelf zal de eerste speer werpen, en de ellendeling die weigert het voorbeeld van zijn leider te volgen, is onvermijdelijk tot de dood gedoemd.'¹